RECENZIE A REFERÁTY

O jazyku a jazykových ľudských právach

SKUTNABB-KANGAS, Tove: Menšina, jazyk a rasizmus. Kalligram, Bratislava 2000. 300 s. (Prel. Zuzana Drábeková).

Autorke publikácie patrí (samozrejme, popri odbornej stránke) aj morálne právo dôverne vypovedať o problémoch súvisiacich s materinským jazykom, s dvojjazyčnosťou a cestami k nej, o menšinových ľudských právach v oblasti kultúry a školstva, ale aj o moderných formách latentného rasizmu, s ktorými sa možno stretnúť aj v takých demokraciách, ako sú severské krajiny. Narodila sa vo Fínsku v rodine, v ktorej sa hovorilo aj po švédsky, dnes však žije v Dánsku a manžela má Angličana. Dlhoročná bádateľská a pedagogická činnosť i spomínaný priamy kontakt s viacjazyčnosťou ju predurčujú na to, aby sme ju tým pozornejšie čítali a brali jej slová k srdcu (v tomto zmysle sformulovala autorka aj svoje želanie voči čitateľovi v predslove k slovenskému vydaniu).

Jedným z kľúčových pojmov je pre autorku *materinský jazyk*. Znamená pre ňu niečo sväté. Materinským jazykom sa matka prvá prihovára k svojmu dieťaťu a jeho osvojovanie si chápe autorka ako jedinečný a neopakovateľný proces. Materinským jazykom sa najdokonalejšie komunikujú aj tie najtajomnejšie pocity, túžby i želania, prejavy radosti i bolesti. „Ľuďmi sme sa stali prostredníctvom materinského jazyka, preto aj tento nástroj „poľudštenia“, materinský jazyk, je našou neodlučiteľnou súčasťou. Ostatné jazyky sú ako kabáty, ktoré si môžeme podľa potreby vyzliekať a obliekať. Môžu byť krásne, príjemné alebo potrebné, ale nikdy nám nenahradia našu kožu“ (s. 50). Ako autorka na inom mieste uvádza, mnohí dvojjazyční ľudia hovoria, že ich druhý jazyk, ktorý sa učili neskôr, im pripadá chladnejší, menej nuansovaný a bohatý na slová, cudzejší ako materinský. Je to zrejme preto, lebo materinský jazyk je „citovým jazykom, nositeľom JA“.

Praktické skúsenosti prinútili autorku k tomu, aby pod svoje ochranné krídla zobrala najmä jazykové ľudské práva detí. Deklarácii ľudských práv dieťaťa OSN vytýka, že nenastoľuje jazykové otázky, preto prichádza s vlastným trojbodovým návrhom. Prvý článok takejto deklarácie by, podľa nej, mal vyhlasovať: „Všetky deti majú právo pozitívne sa identifikovať so svojím pôvodným materinským jazykom/jazykmi a ostatní majú akceptovať a rešpektovať túto identifikáciu“. Druhý článok: „Všetky deti majú právo naučiť sa svoj pôvodný materinský jazyk dokonale“. A napokon tretí článok: Všetky deti majú právo samy si vybrať, kedy chcú používať svoj pôvodný materinský jazyk/jazyky v oficiálnych situáciách“. V tejto súvislosti prejavy diskriminácie detí nazýva autorka nekompromisne pravým menom: „To, že dieťa nemôže používať vlastný jazyk v oficiálnych situáciách (napríklad v škôlke, v družine, v škole) a že dieťa nedostane možnosť naučiť sa dokonale, tj. nemá vyučovanie v ňom po celé obdobie školskej dochádzky, je prejavom *inštitucionálneho rasizmu*. Spoločenské inštitúcie, ako abstraktné (zákony a ustanovenia zákona), tak aj konkrétne (škola,

sprostredkovanie práce, sprostredkovanie bytov, sociálny úrad) postupujú rasisticky, ak diskriminujú menšinové skupiny a ich jazyky.

To, že sa dieťa nemôže pozitívne identifikovať so svojím pôvodným jazykom, ale že ho nútia, aby sa zaň hanbilo, je prejavom *kultúrneho rasizmu* (s. 37-38).

Ešte raz pripomíname, že autorka čerpá zo skúseností severských krajín a deti, jaykové práva ktorých zastáva, pochádzajú prevažne z prisťahovaleckých rodín, hoci dosť príkladov uvádza aj z prostredia, v ktorom pozostatky rozdielneho postavenia Švédov a Fínov z minulosti zostávajú stále živé a ich existencia naďalej trvá v podobe doposiaľ neprekonaných predsudkov. Našinec, čítajúc knihu autorky, chtiac-nechtiac dostáva pokušenie dosadiť do stredoeurópskych pomerov jednak uvedené situácie alebo autorkine návrhy na riešenie a skúša domyslieť si možnosti, resp. možné dôsledky aplikácií v našich pomeroch (aj keď sú paralely možno niekedy pritiahnuté za vlasy, v prípade našich menšín sa nedá hovoriť ako o prisťahovalcoch, pretože na tomto území sa narodili, tu žijú, tu chcú uplatňovať svoje práva a podriadiť sa aj povinnostiam). Aj na základe bohatých skúseností autorky možno povedať, že existuje optimálne riešenie, ako vyhovieť každej strane: nezhrešiť voči svojej materčine a nájsť si pritom cestu k druhému – príslušníkovi väčšinového etnika (ktorý, aj z obyčajného a prirodzeného dôvodu, že jeho materinský jazyk sa zhoduje s úradným jazykom, vo svojom živote často vystačí aj s týmto jedným jazykom). Takýmto riešením je dvojjazyčnosť.

Tove Skutnabb-Kangas nezľavuje zo svojich požiadaviek pri obhajobe potreby materinského jazyka, korý je podľa nej významnou časťou osobnosti človeka. Pritom však zdôrazňuje, že „pre človeka, ktorého materinský jazyk nemá v krajine, kde žije, nijaký oficiálny status, je nevyhnutnosť naučiť sa okrem svojho materinského jazyka (prinajmenšom) ešte jeden jazyk, aby sa uplatnil vo veľkej spoločnosti“ (s. 53). Sú na to teda racionálne a praktické dôvody. Dvojjazyčnosť mu pritom zabraňuje aj izolácii od väčšinového obyvateľstva.

Snažme sa z knihy Tove Skutnabb-Kangas stiahnuť tú kvintesenciu (resp. racionálne jadro), čo by mohlo byť odkazom aj pre spoločenstvá žijúce v srdci Európy, citlivé – z hľadiska problematiky, ktorú autorka rieši – na každú „arytmiu“. Preto je dôležité, aby

1. vzdelávanie bolo zabezpečené (pre každé dieťa) v materinskom jazyku,
2. menšinové etnikum v záujme svojho uplatnenia sa v prostredí a odstránenia prípadnej komunikačnej bariéry s väčšinovým etnikom, dosiahlo dvojjazyčnosť (ale nie na úkor svojho materinského jazyka), ktorá by sa chápala ako výhoda a nie ako nálepka na označenie „jazykovo hendikepovaného“. Nevylúčiť ani možnosť, aby dvojjazyčnosť bola výhodná aj pre príslušníka väčšinového etnika, najmä z hľadiska jeho ekonomického uplatnenia sa. Je dostatok príkladov na to, že sa dvojjazyčnými stávajú aj príslušníci väčšiny,
3. do snahy dôkladne si osvojiť druhý jazyk (jazyk väčšiny, resp. úradný jazyk) bol zapojený všetok ľudský potenciál – učitelia, lektori, priatelia – a všetky technické prostriedky, vrátane využívania najprogresívnejších metód výučby jazykov aj s náležitými možnosťami praktického cvičenia v „živom prostredí“ obývanom druhým etnikom (exkurzie, pobyty).

Východiskom knihy Tove Skutnabb-Kangas, ako to demonštruje autorka na viacerých miestach, je dvojjazyčnosť ako žiaduci cieľ pre všetky deti. Dodajme (hoci vôbec nie iba ako dodatok, ale niečo veľmi dôležité), že je nevyhnutným predpokladom a prostriedkom pre vzájomnú komunikáciu, toleranciu a porozumenie medzi jedincami (skupinami, spoločenskými vrstvami), aby tí, ktorí síce museli vo svojom živote vykročiť z rozdielneho (jazykového) prostredia, našli predsa len spoločnú reč (už nezáleží na tom, či je to reč menšiny alebo väčšiny) pre riešenie spoločných problémov. Knihu odporúčame do pozornosti sociológom, pedagógom, psychológom, právnikom, lingvistom, ale i laickej verejnosti.

Mgr. František Šinka, CSc.